

Baróti Szabó Dávid és a romanticizmus.

Írta: BARTA JÁNOS.

1.

Régebbi irodalomkutatóink természetesen tartották, hogy az úgynevezett deákos költők, Baróti Szabó, Rájnisi, Révai, Virág Benedek költészetük formáját és szellemét tekintve egy táborba tartoznak. Ugyanígy magától értetődőnek vették azt is, hogy Berzsenyi Dániel csak a náluk megkezdett irányt folytatja és fejleszti tökéletességre. Azt a szellemet pedig, amely mindannyiukban közös és legfeljebb csak alacsonyabb fokról magasabbra fejlődik, a „klasszicizmus” szóval jelölték meg.

Már Toldy Ferencnél találkoznak ezzel az egységesítő elnevezéssel. *A magyar költészet történetében* a három úttörőt a „classica iskola” neve alatt foglalja össze; beszél a „classicismus köz érvényrejutásáról”,¹ később pedig hozzáfűzi, hogy „Berzsenyi a nemzet a legmagasabb polera emelte.”² Ugyancsak Toldy középiskolai tankönyvének 1868-as kiadásában irodalmunknak 1808-tól 1830-ig terjedő időszakát egységes, különálló korszaknak tünteti föl, s „a nyelvújítás és szépités s a költői classicizmus korá”-nak nevezi.³ Az irány tetőpontjait gyanánt Kazinczyt, Berzsenyit, Kölcseyt és Bajzát tünteti fel; szerinte Kazinczy „görög szellem egészen”,⁴ Berzsenyi pedig „egész lélekkel a classica iskolához csatlakozott”.⁵ A jövő azonban már az ő megállapításában is előreveti árnyékát. Nem tudja eltitkolni, hogy Berzsenyi költészetét nem érzi tisztán klasszikusnak; elég jó füle volt ahhoz, hogy egy másfajta hangot is kihalljon belőle — még ha aztán tudatos elméletében nem vette is figyelembe. Azt mondja ugyanis említett tankönyvében: „Dacára a classicai külsőségeknek, Berzsenyi költészete szellemben az újkoré, azon bensőségnél és természetképeknél fogva, melyek a keresztény művészet sajátjai.”⁶

Toldynak ezt a sejtelmét a közvetlen rákövetkező kutatók nem vették figyelembe, s láthatólag azon buzgólkodtak, hogy az 1772-vel kezdődő irodalmi korszak valódi vagy vélt klasszikus jellegét minél inkább kidomborítsák. A Képes Irodalomtörténet korszakelnevezéseiben ugyan már — Toldy megjelöléseivel szakítva — ilyesféle irodalmi irányt vagy ízlést jelölő szavak, mint klasszicizmus, romanticizmus, nem fordulnak elő; az 1772-től 1820-ig terjedő időszakot pl. „az irodalmi megújulás korá”-nak nevezi el; a „romantikus”

¹ Második javított kiadás. 359. l.

² U. o. 371. l.

³ Második kötet. 3. l.

⁴ U. o. 15. l.

⁵ U. o. 18. l.

⁶ U. o. 19. l.

szó először Kisfaludy Károllyal és Vörösmartyval kapcsolatban merül föl benne; a deákosaknak nevezett költők jelentősége pedig már eléggé terebélyesre növekedett. Négyesy László, aki az idevágó fejezeteket írta, „klasszikai iskolá“-nak is mondja őket, s a következőképp beszél róluk: „Az iskola voltaképp egy nagyszerű végjelenete volt a renaissance-nak, mely nálunk Mátyás korában szépen megindult, de a közbejött zavarok miatt nem mehetett át nyugodtan fejlődése fokain“. Majd így folytatja: „Ébredő irodalmunk különféle irányai közt ... ez lépett fel legtöbb eréllyel ... legnagyobb hatással ... csakhamar uralkodó állásra jutott ... a nyelvújítás műve hozzáfűződik ... belőle ágazott ki a németes irány, mely néhány évtized múlva felváltá“.⁷ Baróti Szabó Dávid első kötetéről pedig teljes határozottsággal azt mondja: „nyelvében van bizonyos klasszikai szín“.⁸ A kezdeményezőkhez pedig ugyanilyen határozottsággal hozzákapsolja Berzsenyit. Ezt olvashatjuk róla: „A klasszikus művészet hívo lesz, szellemben és formában annyira klasszikus, hogy a régi hivatásos írók nem győzik bámulni, s Kazinczy csak külsőségekben tudja költészetének klasszikai színét fokozni“.⁹ Összefoglaló ítélete pedig így szól róla: „Irodalomtörténeti szempontból a klasszikai iskolának legfelsőbb kivirágzása és a magyar klasszicizmus legtökéletesebb megvalósulása“.¹⁰

Ezek a megállapítások egynéhány évtizedre megszábták irodalomtörténe-szeink magatartását. Az a vélemény, amelyet részletelesen idéztünk, ha más szavakkal is, de azonos módon megjelent Beöthy Zsoltnál is, Pintér Jenő művének első kidolgozásában is, s még 1928-ban is jelent meg olyan középiskolai tankönyv,¹¹ amely irodalmunknak 1772-től kezdődő korszakával kapcsolatban hű maradt „a megújulás és klasszicizmus kora“ elnevezéshez.

Pedig akkor már az irodalmi kutatás berkeiben más szelek fujdogáltak. Már az első világháború előtt kifogások merültek föl az ellen, hogy irodalmunk fejlődésének korszakait csupa a politikai vagy vallásos történelemből vett nevekkel neveztük el, s felmerült az a javaslat is, hogy ezt az idestova ozeréves fejlődést az irodalom szellemének megfelelőbb módon, tehát az irodalmi stílus változásai szerint próbáljuk korszakokra osztani.¹² Ami akkor még inkább csak óhaj és javaslat volt, az az első világháború befejezését követő évtizedekben lassan már alakot is kezdett ölteni. Akárcsak a németeknél, a mi irodalomszemléletünkben is meghonosodtak azok a stílus kategóriák, amelyeket — az ú. n. szellemtörténet egységesítő látásának folyományaként — nem is az irodalomból magából vettünk, hanem a művészettörténetből kölcsönöztünk. Az irodalmi korszakoknak az a sora, amely azelőtt a keresztény középkorral kezdődött s a reformáció és ellenreformáció korával, majd a „nemzetietlen“ koral és a felújulás korával folytatódott, féligmeddig már átalakult a képzőművészetből vett

⁷ Harmadik kiadás, I. k. 649. l.

⁸ U. o. 651. l.

⁹ U. o. 844. l.

¹⁰ U. o. 845. l.

¹¹ Bakács Istvának és Vincze Frigyesnek a felső kereskedelmi iskolák részére készült *Magyar Olvasókönyve*, III. kötet.

¹² A korszakfelosztás vitájának irodalmát l. a nagy Pintér I. kötetében, 13. l.

nevekkel elnevezett stíluskorszakok sorozatává; s ha a középkorral kapcsolatban gótikát csak a merészebbek emlegetnek is, ma már senki sem ütközik meg azon, ha a XV. században renaissance-ot, a XVII—XVIII-ban barokkot és a XIX. elején romantikát emlegetünk.

Az irodalomszemléletnek ez az átalakulása azonban különös módon befolyásolta azt a képet is, amelyet régebbi kutatóink az ú. n. klasszikus triászról és Virág Benedekről, aztán Berzsenyiről s a valamennyiük közt fennálló kapcsolatról oly nagy határozottsággal megalkottak. Érdekes és feltűnő, hogy az elsők között, akiket az új szempont átértékel, Baróti Szabó már ott találjuk. Horváth János ismeretes Magyar Figyelő-beli tanulmányában¹³ jelenik meg ez az átértékelt Szabó Dávid. Ez a tanulmány már nemcsak hogy stílustörténeti szempöngből nézi irodalmunk fejlődését, de félreérthetetlen utalást tartalmaz arra is, hogy az irodalom vizsgálatához szükséges stílustörténeti kategóriákat a konkrét nyelvi stílusból, tehát az irodalmi nyelvből kell levonnunk. Ha pedig az újabbkori magyar költői nyelv fejlődését áttekintjük, két egymással olentétes stílusalakító elvnek uralmát látjuk benne; egyik a stílromantika, másik a stílrealizmus. Az előbbi 1772-től 1840-ig, a másik 1840 után uralkodik, s a letűnő stílrealizmust a XX. század elején a Nyugat mozgalmanak újabb stílromantikája váltja fel. Az első stílromantikus pedig nem más, mint éppen Baróti Szabó Dávid, ez az „istenadta nyelvteremtő zsenialitás“, „az újabb magyar költői nyelv első kútfeje“, — hogy Horváth János szavaival éljek.

Nyilvánvaló, hogy ez a felfogás teljesen szakít azzal a szemlélettel, amely irodalmunknak 1772-től 1820-ig terjedő korszakát klasszikusnak nevezte és benne csak klasszicizmust látott, — viszont azonban nem szakítja el azokat a szálakat, amelyek Baróti Szabót Berzsenyihez fűzik. Hiszen Berzsenyi maga is a stílromantikuskok közé sorozandó; stílusa is nagyrészt Baróti Szabó hatására alakult ki. Az egykori klasszikus elődről tehát kiderült, hogy stílusa alapján inkább romantikus; művének folytatójáról és tökéletesítőjéről, Berzsenyiről pedig egy évtizeddel később ugyancsak Horváth János részletesen is kimutatja, hogy a klasszikus külső mögött modern, érzékeny, romantikus lelket takar.¹⁴ A kapcsolat tehát fennáll kettejük közt továbbra is, csak éppen nem a klasszicizmusban, hanem a romantikában.

Vizsgáljuk meg most azokat az irodalomtörténeti összefoglalásokat, amelyek az említett tanulmányok után jelentek meg. Azt kell tapasztalnunk, hogy az egykori deákosoknak, klasszikus költőknek ez a megváltozott szemlélete nem jutott olyan döntő súlyra, mint az előző felfogás, s ha a kutatók elég bőven idézik is, de vérvé, alapvető meggyőződésévé a kutatásnak nem vált. Azt minden szak tudós vita nélkül elfogadta, hogy Berzsenyi, lelki alkatát és stílusát tekintve, első romantikusaink közé tartozik; maga az egész Berzsenyi-kutatás az utóbbi két évtizedben örvendatosan föl is lendült. A három deákos költőről azonban mintha megfeledkeztünk volna; a kezdeményezést nem követte sem

¹³ *Forradalom után*. 1912. III. kötet.

¹⁴ *Egy fejezet a magyar irodalmi ízlés történetéből*. A Kisfaludy-Társaság Evlapjai, 1924. 56. kötet.

a három deákosnak egymásközt való összehasonlítása, sem a fölük Berzsenyihöz vezető száznak alaposabb fölfejtése. Sőt a'übb meglátjuk majd, hogy éppen ezekben a kérdésekben újabb irodalomtörténetírást olyan bizonytalanságféle jellemzi; mintha nem tudnának Szabó Dáviddal, Révaival, Rájnissal mit kezdeni.

Mindenesetre van ennek a tanácstalanságnak néhány mélyebb oka is. Ilyen mindjárt az, hogy a már említett stíluskorszakok egyike: a barokk, az utóbbi negyedszázad alatt egyre jobban kiterjesztette határait. Hozzájárult ehhez a felélenkülő barokk-kutatás keretében a XVIII. századi magyarországi latin költészetnek, tehát Baróti Szabóék szellemi talajának alaposabb figyelembevétele s ezzel az egész XVIII. századközépi magyar irodalomnak új, megváltozott értékelése. Végül pedig az is szeme előtt lebeghetett egyik-másik szak tudósna, hogy a XVIII. század európai szemmel nézve már csak kései korszaka a barokknak, s benne már lépten-nyomon, irodalomban is, képzőművészetben is, tudományban is feltűnik egy zártabb, megformáltabb, fegyolmezettebb emberi és művészi ideál, nevezzük azt akár újklasszicizmusnak, akár újhumanizmusnak. Ez az a stíluskorszak, amely a mi irodalmunkban, mióta megszoktuk képzőművészeti elnevezések szerint tagolni, a barokk és a romantika között sehohsem találja a helyét, bár kötségtelen, hogy kifejlődésének jó talaja volt a magyar szellemi életnek évszázados antik-humanista hagyománya.

Szóval tehát: ezek és még egyéb okok is mostanra már eléggé vitássá tették az ú. n. klasszikai triász stílusbeli hovatartozóságát. Maga Horváth János mondja róluk később, hogy „költészetük a barokknak egy újabb változata“,¹⁵ — ezt a barokkhoz és rajta túl a magyar renaissance-hoz vezető szílat emeli ki Farkas Gyula is *A magyar romantikáról* szóló könyvében.¹⁶ Csakhogy meggondolandó: minél közelebb kerül a három deákos a barokkhoz, annál távolabb kerül a romantikától. Farkas Gyula p. o. a magyar irodalom fejlődéséről adott egykötetes összefoglalásában még annyira tartja a kapcsolatot, hogy Baróti Szabót „stílmantikusaink őse“-nek nevezi.¹⁷ Szerb Antal *A magyar preromantikáról* szóló tanulmányában már csak annyit tart meg, hogy szerinte a klasszikus versforma megmagyarosítása is preromantikus lelkő okokra vihető vissza.¹⁸ Mélyebb kapcsolatot sem a barokk, sem a romantika irányában nem állapít meg. Pintér Jenő e kérdésben is, mint általában, tartózkodik attól, hogy fejlődéstörténeti vonalakat rajzoljon meg. A deákos költőkkel kapcsolatban sem barokkot, sem romantikát nem emleget; egyszerűen csak deákos iskolának, óklasszikus triásznak nevezi őket. Ugyancsak kitarának a régi elnevezés mellett az újabban megjelent tankönyvek is, és az óklasszikus példaképeken kívül legfeljebb még a jezsuita újlatin költészetre utalnak. Olyan tankönyvünk is akad, amely következetesen keresztülviszi a stíluskorszakok szerinti tagolást; van tehát benne barokk-kor is, romantikus is; Baróti Szabót és társait azonban sem az egyikbe, sem a másikba nem sorozza, hanem a kettő közé iktatott „újklasszikus“ stílus egységbe, Kazinczy és Kölesy elébe. Mind-

¹⁵ *Barokk írás irodalmunkban*. Napkelet, 1924. II. kötet.

¹⁶ 1930. 29. 1.

¹⁷ *A magyar irodalom története*. 1934. 126. 1.

¹⁸ *Minerva*. 1929. 68. 1.

ebből kiviláglik, hogy az ú. n. deákosokkal összefüggő stílus- és fejlődéstörténeti kérdések Horváth János emlékezetes utalása óta alig haladtak valamit a megoldás felé.

2.

Tanulmányom keretében természetesen nem vállalkozhatom arra, hogy ezt az egész kérdés-szövedéket tisztázzam. Csupán egy részletét ragadom ki s arra is inkább csak vázlatos formában adom meg a feleletet.

Hova, irodalmunk melyik korszakába, a stílusok fejlődésének melyik irányvonalába tartozik Baróti Szabó Dávid? Milyen természetűek azok a szálak, amelyek a magyar romantikához fűzik? Van-e jelentősebb része a magyar romanticizmus előkészítésében?

Legyen szabad, a könnyebb áttekintés kedvéért, a feleletet tétel formájában előlegeznem.

Baróti Szabó költészetében valóban van valami olyanmű eredetiség, amely indokolttá teszi azt, hogy kiemeljük két társa: Rájnisi és Révai közül s a fejlődéstörténetben külön helyet adjunk neki. Ez az eredetisége nem mondható kiváltképpen romantikus jellegűnek, sőt olyan vonások is lehetők benne, amelyek a romanticizmussal ellenkeznek. Nyelvének, stílusának vannak azonban olyan jegyei is, amelyek már határozottan romantikus színezetűek; részletesebb vizsgálat azt mutatja, hogy deákos társai mellett kiváltképpen ő fejlesztette ki azoknak a nyelvi és stilisztikai kifejezőeszközöknek a jórészét, amelyeken aztán később a magyar romanticizmus megszólalhatott.

Vessünk mostan, a tétel első felének részletezéséül, egy rövid pillantást Baróti Szabó költői egyéniségére. Eddigi kutatóink valósággal versenyeznek egymással abban, hogy ezt az egyéniséget minél igénytelenebbnek, minél szimplábbnak tüntessék föl. Kiemelik ólményekben való szükölködését, versei tartalmának silányságát, tárgyainak költőietlenségét, izléstelen cícomait s általában — nemes érzelmi mellett is — egész költői kifejezésének erőtlenségét. Legtovább Szerző Antal megy: „Az „óklasszikai triász” versköteteti pusztán verselési gyakorlatok. Nem is akartak mások lenni, csak minták a különböző versmértékekre. Többnyire forma szerint csoportosították a verseket, nem tartalom szerint. Tartalom szerint nem is lehetett volna, mert nincs tartalmuk. Mondanivalójuk nemesak költői mondanivalónak kevés, de mint egy emberi lélek tartalma is megdöbbentően kevés...“¹⁹ Császár Elemér viszont a másik túlzáshoz közeledik, amikor Baróti Szabóról kijelenti, hogy intenzív érzelmi életet élt.²⁰ Ez sem lehet így szó szerint véve igaz. Intenzív érzelmi élet ekkora nyelvi kifejezőképességgel okvetlen nagyobbrendű költészetet termelt volna.

Nekem sem szándékom azt kimutatni, hogy Baróti Szabó remekíró volt. Jó lélekkel még középszerű költőnek sem mondhatom. Az, ami egyéniségében barokk, eléggé lényeges, de nem eredeti. Tekintélytisztelőének, rendi hazafiságának, orkölesi eszméinek, antik mitológiájának nincs semmi egyéni színe vagy különös mélysége. Ugyanígy hiába keresnénk lelkében a romanticizmus felszabadult emocionális gazdagságát, a tér és idő végtelenségét megjáró képzelőerőt és

¹⁹ *Magyar Irodalomtörténet*, I. k. 1934. 232. l.

²⁰ *Deákos költők*, 1914. 73. l.

a metafizikai érzékenységet is. Egyben azonban mégis felülmúlja alkalmi versfaragó társait. Lelke valóban nem mély és nem is gazdag. De jó a szeme, friss az érzékei, s költői kifejezéseiben bámulatosan el tudja találni a közvetlen érzéki benyomás eleven pillanatnyiságát. *A magyar huszárokhöz* írt költeményében olvassuk p. o. a következő hasonlatot: Az egyik huszártisztről van szó:

Alig jelenék meg: az ellen-
Fél omlott, valamint a dús rét kénese, midőn a
Görbe kaszák remegő szárát harsogva metélik.

Különösen sűrűn hallunk ilyen hangokat természeti jelenségek leírásában. Például a tavaszról:

A visszatérő napnak új sugáritól
Éledni kezdvén a puhább lélekzetű
Szellőeske, megritkulnak a torlott havak:
Mormogva mennek a fagyok rabláncain
Erőt-hatalmat vett folyók: felnyílik a
Föld keble, zöldül a verőfényes mező...²¹

Az olvadás leírása *A Dunának nagy áradásáról* szóló költeményben:

Melly minap ősz gyapját halmozva kirázta mezőkre,
Eszerhát megjégesapozott s erdőkre fejező
Sátorokat vont, a vad tél oszlatja haragját.
A vizeken jég-hídat emelt s hó-halmokat hányott
Eurusnak végtére megáll lélekzete. Délről
Felkel az olvasztó Notus, és két szárnyait egybe-
Csapdosván, vizesen kirepül; feketéllik az égnek
Tág kebelén; mint hólyagokat, felfújja pofáját,
S rút felhőköt emel...²²

Igy bukkan fel verseiben olykor-olykor saját környezete is a maga csupasz valóságában:

Ah, szünjetelek meg, raj gyanánt mindenfelől
Fejemre gyűlő gondok!... E mezítelen
Hajlék, ezen fedetlen és rongyos szoba,
Ezen megégett s pernye-fogta kis lakhely
Néktek nem illik...²³

²¹ *Virág Benedekhez*. Megjobbított költeményes munkái, II. k. 101. l.

²² Talán nem lesz érdektelen ideiktatni két szakaszt a *Kemény János emlékezetének* abból a leírásából, amelyet Baróti ebben a versében szem előtt tartott (III. könyv. V. rész, 70. sk. vszak.):

Megszűnik Aquilo szárasztó szelével,
Ki eddig erősen szorított derével,
A nagy vizeket is hídlotta jegével,
A tudós természet böles mesterségével.

Az olvasztó Notus röpül ki szárnyával,
Szelel mindenfelől felfűt pofájával,
Rút felhőköt emel nedves homályával,
Elűzi a deret olvadott fagyával...

Az összehasonlítás világosan mutatja Barótinak friss szemléletességre való törekvését, s azt a stílus-elvet is, amelyet alább többszólalomáságnak nevezünk.

²³ *Virág Benedekhez*. Deákos költők, 139. l.

Baróti költészetének igazi fogyatékossága ott van, hogy ez a friss érzéki szemlélet sem ömlik lelkéből valami bőven, s nem is tud onné fogva önállósulni. Nem teremt magának költői tárgyakat, hanem csak a barokk allegóriák és mítikus elvontságok bágyadt alapjára fest rá itt-ott egy-egy eleven színt. De mégis ez a friss érzéklés teszi lelkének eredetiségét. Ez különbözőteti meg költőtársaitól, s költészetének igazi hangjai belőle fakadnak.²⁴

Belőle származik azonban Baróti Szabó stílusának további ismertetőjegye is: bizonyos változékonyság, kevert többoldalúság. Az érzéki szemlélet nem nyújt önálló ihletforrást, tehát jellegében, színezetében, árnyalataiban sem egyforma; alkalmazkodik a vers tárgyához, voltaképeni gondolatköréhez. Ezért Barótit egy kis joggal a XVIII. század végének valamennyi stílusirányzata magának követelhetné. Megfelelő tárgy, p. o. egy csatakép leírása, emeltebbé teszi hangját, nekilendíti képzeletét, s a vers képes olmei már-már elérni a romantika mítikus nagyarányúságát. Mint p. o. ebben a hasonlatban:

... Amottan

Képirót szemlélem az hare közepére rohanni:
Mint a fergeteges felhők szakadási, veszélyt szül
Rándulása. Halál fut elől, valamerre hatalmas
Kardja forog, s folyamokra dagadt vér árad előtte...

(*A magyar hűsárokhoz.*)

Másutt ellenkezőleg: a tárgy az érzéklést a könnyed, játéki, kicsinyded jelenségek felé irányítja — s a versben tiszta rokokó-hangokat hallunk. Gyakoribbak ezek költészetében, mint általában gondolnók, s ami őket a pusztá divat vagy játék fölé emeli, az éppen a kellemes, behízelt érzéki benyomások átélte volta. A *Ráday Gedeonhoz* írt, egyébként meglehetősen száraz és hosszadalmas versben, amelyben a magyar nyelv hanyatlását panaszolja, egyszerre a következő sorokat olvassuk:

... Aljunk,

Aljunk meg: gyönyörű szellő kezd leugenni, s vídám
Hírt emelít puha szárnyaival...

A szokásos Benedek-napi üdvözlő versek egyike így kezdődik:

Már itt van Benedek. Mindenek életet
Kezdenek venni: szabad lábra kap a patak,
S a tágasb folyományt újra nevelgeti.
Sűrűn fejti puhább selymeit a mező,
S tél-túl közbe virágszálakat egyvelít.²⁵

Pyber Benedekre érte szól így egy másik versében a tavaszhoz:

Szeressed őt, Virtnek életben maradt
Egyetlen ékét. Lány verőfényed szagos
Violákat állítgasson útjában...²⁶

²⁴ Igazolja a mondottakat nyelvújításának iránya is. Igen sok képzett (gyakorító, műveltető, denominális stb.) igét alkot, jelentékeny a száma újszerű határozós (különösen igekötős) összetételű igéinek és jelzős összetételű főneveinek is. Ld. Klemm Antal: *Baróti Szabó Dávid nyelve nyelvújítási szempontból*. 1908. Nyelvészeti Füzetek, 50.

²⁵ *Virág Benedekhez*. Megjobbított költeményes munkái. II. k. 104. l.

²⁶ *A tavaszhoz*. U. o. 127. l.

Egy másik tavaszi versből:

A kemény télnek fagyja felfakadván
Békőszönt a lágy kikelet közinkbe —
Jertek, ó gyengén-pihető Szelecskék!
Gyűjletek össze!

A verőfényesb helyeken siessen
Szóke tokjából kükörics feselné...²⁷

Váratlan színfoltként jelenik meg ebben a tarkaságban egy olyan stílusfajta, amelyre Barótinál nem is gondolna az ember, t. i. a realizmus. Ez is persze csak csirában található, de nem egyszer, és nem is véletlenül; megvan már korai verseiben, a későbbiekben meg éppen elég gyakran megszólal. Különösen olyankor van módja erre, amikor a vers tárgya, a költő életének valamilyen egyszerű mozzanata, maga is megkívánja a szemléleti képeknek s az élményi elemeknek fokozott élességét. Tudjuk, hogy p. o. több olyan verse van, amelyben Virttől, boldog nyaralásainak színhelyétől búcsúzik. Egyikükben kedvetlenül vet előre egy pillantást komáromi tartózkodására, a kezdődő iskolai évre:

Mintegy rabot, összeszorítand
A kettős Duna karjaival, benn kelletik ülnöm,
Oskola-port nyelnem, szemeim lankasztanom, és jaj!
Ami nagyobb: felleit erkőleseit hallanom egynek
S másnak is: és némely faragatlan, otrombu deákknak
Csúnya parasztságán elnyögnöm mérget...²⁸

Idézet helyett csak utalok arra a néhány versre, amelyeket szembetegségéről írt, ezekből is meg lehetős realisztikus hajlam ütökzik ki. Ennek a stíluslehetőségnek legjellemzőbb példái ugyanis nem azok a — többnyire csak versrészeket, amelyekben a szemlélet vagy élmény élessége, olykor vaskos nyersége teszi a realizmust, hanem az a néhány egész költemény, amelynek realizmusa inkább már lélektani irányú, amelyekben tehát a nyelv nem törekszik semmiféle önálló hangulati hatásra, hanem tisztán és közvetlenül a gondolatok eleven játékához, a lelkiállapot fordulataihoz simul. Ezekben a versekben már olyasmit is megsejt az ember, ami a későbbi nagy realistáknak stílusát vonzóvá teszi: a kedély derűs melegségét. Vegyük p. o. azt a versét, amelyben azért mentegetőzik, mert egyik barátjának már két levelére nem válaszolt:

Két leveled vettem; választ egyikre sem adtam;
S most örömet fedném vétkem, ha volna mivel.
Teplekedem; de haszontalanul: a vízbe csuszamlott
Ember nem kap imígy már ide, már meg oda. —
No kis eszem, szedd egybe magad, s tisztíts ki hibámból,
Mert (meg-is érdemlem) majd szemeimre veti.
Vagy pedig a szeretet megtankad benne, s ezentúl
Bosszúját állván, egy levelemre sem ír.
Ilyképp aggódván, kettős mentsegre találék,
Mért nem rántottam tollamat eddig elő:
Halljad, megmondom; de ne hírelj mások előtt ki:
Ez vala késtemnek főbb oka: túnya valék.

²⁷ *Pgyber Benedekhez*, U. o. II. k. 93. l.

²⁸ *Virttől búcsúzás*, U. o. III. k. 15. l.

Gondolnám, megelégszel, ezen vallásomat hallván:
 Jaj! bánom! fogadást tészek, örökre pedig.
 Újlesztendőben eltörlöm hibáimat; és ó
 Bőrömet elvetvén, szert teszek újra megint.
 Hogyha talán kirekeszted ezen mentségemet; e más
 Minden vétek alól felszabadítja fejem:
 Irnom nem volt mit: gyakrabban újságokat hozzánk
 A környül-vévő két Duna bé nem ereszt.²⁹

Szó sincs róla: nem éri utól, sőt meg sem közelíti Arany és Petőfi levelezésének derűsen kötekedő hangját, de abban, ahogy töprengését megjárta és önmagán humorizál, mégis már ugyanaz a stílusbeli szándék látszik. Éppen nem romantikus az a mód sem, ahogy önmaga szemlélete *Az őszről* című versben felbukkan:

Az éjtszakákkal öszvefűzik a ködök
 A nappalokat: aluszna a volt énekes
 Apró madárkák: csak a farkasok komor
 Szózatjuk hallik. Bennrekedt, náthás, köhög,
 Kedvetlen a poeta, s méese bágyadott
 Világa mellett rágja körmit, s tördeli
 A versnek írására nem lágyulható
 Tollát...³⁰

Bármilyen kisarányú is tehát Baróti Szabó egyénisége, összetettebb, majdnem azt mondtam: sokoldalúbb annál, hogysém egyetlen stílusfaj képviselőjét lássuk benne. Szerény költői műve is a fejlődésnek több irányvonalába kapcsolható. A korviszonyok azonban úgy hozták magukkal, hogy a jövő felé a legerősebb szálak a romantizmushoz fűzik. Már említettem, hogy nyelve, nyelvi kifejezőmódja kapcsolja későbbi nagy romantikusainkhoz. E révén valóban a romantikus nyelvi stílus egyik előkészítőjének tekinthetjük.

3.

A romantikus nyelvi stílusnak két különösen uralkodó vonása van; mindkettő magából a romantikus lelki alkatból következik.

Az egyiket többszólamúságnak nevezhetnénk. Minden nyelvi kifejezés lényegéhez hozzátartozik az, hogy valamilyen módon a valóságra utal. Ha nyelvi kifejezést hallunk, azt azonnal úgy próbáljuk megérteni, hogy a valóságra, a valóságnak valamilyen mozzanatára vonatkoztatjuk. A költői nyelv kiváltsága pedig éppen abban van, hogy nemcsak utal erre a valóságra, hanem teljesen fel tudja kelteni átélésének illúzióját; mintha a kellős közepébe helyezne bennünket. Mármost mindenemű realista, tárgyias vagy klasszikus stílust az jellemzi, hogy következetesen keresztülviszi a valóságnak egyfajta szemléletét, egyfajta szempontból való átélését. Ami ezen az egy uralkodó szemponton kívülesik, azt nem hallgatja el teljesen, hanem háttér gyanánt olvasztja bele, mondjuk p. o. a tárgyi vagy lelki valóság ábrázolásába.

A romantikus stílus nem ismeri ezt a következetes egyvonalúságot. Keveri a szempontokat, s a valóságot egyszerre többfajta, egymást volta-

²⁹ Holló Mártonhoz. U. o. III. k. 83. l.

³⁰ U. o., II. k. 129. l.

képen kizáró megnyilatkozási formájában éli át. Ismert dolog p. o., hogy a romantikában van valami mítikus-metafizikai szemléletmód; hozzátartozik az, hogy tágítsa, megnövelje az arányokat s a földi létet a végtelen tér és végtelen idő kozmikus távlatába olvassza bele. Azonban nem maga ez a távlat a romantikus; ilyesfélélt bizonyos fokig már a barokkban kimutathatunk. Romantikus azonban az, ahogy ezt a mítikus nagyarányúságot p. o. Berzsenyi vagy Vörösmarty rikítóan, sokszor nyersen realista szemléletmóddal keveri; ahogy náluk a végtelen messzi a közvetlen közelivel, az elvont eszmé impresszionista pillanatképekkel, az allegorizálás konkrét, friss érzéklécekkel vegyül. Eppen ez az az említett romantikus többszólamúság: mítikus és realiztikus, allegorikus és érzéki, impresszionista szemléletmód keveréke. Amikor Berzsenyi a *Wesselényi hamvaihoz* írt ódájában azt mondja:

Bitkán talál itt enyhelyet a derék,
A virtus útját szörnyetek lesik.
Pályája küzdés; ámde végre
Talpa alá szegi a ehimaerát...

akkor ennek a nyelvnek különös romantikus szépsége éppen abban rejlik, hogy az elvont allegóriákat csupa konkrét szemléletté, mozzulattá, erő kifejtéssé eleveníti.

Ennek a stilizálásnak első példái Baróti Szabó költői nyelvében találhatók. Többször már a szókinosen meglátszik a szólamok, szemléleti módok vegyülése: klasszikus-allegorikus neveket tájszavakkal és konkrét szemléletet kifejező igékkel kever:

Ott lakozik Ceres, ott szánt, vet, rakogatja keresztjét,
Ott hemlít Bacchus, s érleli, szűri borát.
Ott járattja derék sőrét Titirus: ott megy
Sípolván, Mopsus díszke gidói között.³¹

Berzsenyinek *Magyarország* c. ódája jut itt eszünkbe, különösen az ilyen sorok:

Árpád gazdag arany hantjain, ó hazám,
Ceresnek koszorús homloka illatoz...

De eszünkbe juthat az is, hogy Berzsenyi, akinek költői nyelve tele van elvont, eszmői jelentésű szavakkal, milyen gondtalanul keverte ezek közé a maga dunántúli tájszavait.

Vannak aztán ennek a többszólamúságnak egyéb eszközei is Baróti Szabó nyelvében. Ilyen p. o. az, amikor elvont a'anyhoz konkrét, sokszor impresszionista állítmányt tesz hozzá, vagy jelzöt és jelzett szót kever így a két-féle nemből. Lássunk csak egynéhány példát:

Már egyszer bézárta setét üregébe legényit
Eol, az ég is már törteni kezdi szemit.³²
Janusnak bézáródott már temploma: láncott
Ul már a fene Hare, s rágja bilincse vasát.
A szent béke fejér lovain már futja világot,
S a népekre feles kincseit önti megint.³³

³¹ Sturmann Ferenchez. U. o. II. k. 39. l.

³² A bátorkeszi szállóbe való menetel. U. o. III. k. 121. l.

³³ Gvadányi Józsefhez. U. o. II. k. 25. l.

Károlyi testőrzők kapitánya. Nagy hanggal a hirnek
Messzire tárogató síjja kifűtta minap.³⁴

Egy költőtárenak:

Sokra ne várj: kimeréd a kasztali kűtat elűttem,
A zavarossábűl sem jűta nekem elűg.³⁵

Ugyanaz a stűluselv ez, amelyet Berzsenyinűl lűpten-nyomon megtalálunk, de tűkűletesebben. Pűldául ő ugyanűgy beszél az Atridák ragyogű dagályárűl, amelyet egyesek tarka pűrázon mosolyogva nyűgnek; elvont alanykonkrűt állítmány, elvont jelzett szű és konkrűt jelzű ugyanűgy keveredik az ő ver-seiben is:

Nem kűr kínai pamlagot,
Sem márványpalotát a Megelűgedűs...

A halandűság kűde fel nem őrhet
Fűnyes egedre...

ű beszél a jűvendűnek sivatag homályirűl, a szent igazság titkon őrű menny-kűvűrűl; a „rettenetes veszűly“ űnala

Zűg, mint dagadt felhűk morajja
S Bosporusok zokogű nyűgűse.

S ugyanaz a stűluselv teszi oly szűppű az ismert vossorokat:

Forr a világ bűs tengere, ő magyar!
Ádáz Erynnis lelke uralkodik,

S a föld lakűit vűrbe mártott
Tűre dűhűs viadela kűszűti.

Tűrűnk most rá a romantikus kűltűi stűlus másik uralkodű jegyűre. Nem lesz szűksűgűnk hosszás fejtegetűsűre; kűzismert dolog, hogy a romantikus kűltűi stűlusban a nyelv hangulati kifejezűeszkűzei tűlsűlyban vannak a pusz-tán kűzlű. jelentűst kifejezű eszkűzűk fűlűtt. Ennűlfogva mindenfajta roman-ticizmusnak olyan nyelvi kifejezű eszkűzűket kell alkűtnia, amelyek a kűltűi hangulatot miűtegy fűggetlenítűk, űnállűsítűjűk, s a mondat jelentű, őrtemi elemeirűl a figyelmet elterűk. A cűl az, hogy az olvasűban elűbb hangulati őrmenyek tűmadjanak, s csak azután jűsson tudatába az a dologi, tűrgyi valű-ság, amely ezűket a hangulatokat hordozza — s akkor is őrletleg csak űn-magában nem fontos hordozű gyanánt.

A romantikus kűltűi nyelvben tehát a hangulatteremtűsnek, a hangulati elemek kiemelűsűnek tisztán nyelvi eszkűzei is vannak. Magatűl őrteműdik, hogy ezek csak ott őrnek valamit, ahol a lűlek valűban őraszt hangulatot, amelyt kifejezűenek. Rendszeres őrszehasonlítással nűgy idevűgű csoportot kűlűn-bűztetűnk meg: a beolvaszűtű, a kűsleltetű, a nyomatűkűsítű őr s a nyűlt nyelvi formákat. Ezűttal csak az elűs kűttűt őrhajtűjuk szeműgyre venni.

Lűssuk tehát elűszűr a *beolvaszűtű* csoportot. Beszűltűnk măr arról, hogy a romantikus lűlelben az egyűnűsűgnek affektűv, hangulati őrűi viszik a fű-

³⁴ *Károlyi Antatrűl*. U. o. II. k. 16. 1.

³⁵ *Grűf Teleki Jűzsefhez*. U. o. II. k. 18. 1.

szerepet. Ismert lélektani tény továbbá, hogy minden hangulati vagy érzelmi állapotnak erős hajlama van az egységbe olvasztásra. Akin valamilyen erősebb érzelm vagy hangulat uralkodik, annak lehet a mindenkori élménye, mindenkori tudattartalma igen gazdag; de ebből a gazdagságból az egyes részek, egyes elemek nem emelkednek ki világosan, hanem határozott körvonalak nélkül átjárják egymást, s végülis beolvadnak egyetlen nagy, egységes szövetvénybe. A romantikus nyelv egyik feladata éppen az, hogy ezt az egységbeolvadást kifejezze. Ebből a törekvésből következik a romantikus nyelvben elsősorban a jelzős és harmozós szerkezetek nagyarányú kifejlődése.

Nézzük először a jelzőket; emeljünk ki egy fajtát a sok lehetőség közül. Ha Berzsenyit figyelmesen olvassuk, fel kell tűnni, hogy mennyire szereti a melléknévi igenévt jelzőként használni. Ez kétszeresen is szolgálja az említett beolvasztó hajlamot. Először azért, mert igói elemot, tehát cselekvést, történést olvaszt be névszói kifejezésbe; másodsor és főként azért, mert az igenév ilyenkor gyakran magávalhozza még igekorából tárgyát vagy határozóját. Így keletkeznek azok a különös, zsúfolt tömörségű kifejezések, amelyekkel a nagy ódáiban találkozunk. Gondoljunk p. o. erre az ismert verssorra: „a szent rokonvérből fűrészelt visszavonás tüze“. Itt a főnév meg van toldva birtokosjelzővel (visszavonás), annak tulajdonságjelzője van melléknévi igenéből (fűrészelt), ez magávalhozta határozóját (rokonvérből), s ennek megint tulajdonságjelzője van (szent), s ez az egész kifejezés még csak része a bővebb mondatnak. Az idézeteket szaporíthatjuk: „nemzeteket tapodó harag“, „régén félt veszedelmed“, „a szent igazság titkon égő mennyköve“, „balzsamlehelő“ hyblai fűrtök“, „édent mutató sorhegyek oldalán“. „az Egész javát titkon segítő mennyei tünemény“ stb.

Közvetlen példaadója Berzsenyinek ezekben az alakzatokban Baróti Szabó lehetett. Nála már ugyancsak ilyesfélét olvashatunk: „a rája felesküdt ellenség vívó seregét poklokra leverte“. Különösen tanulságos a következő hely:

Kivont éjjeli gyászokat
Elvervén, az eget boltozatán imigy
Kél a száz-meg-ezer szív-szakadással hitt
Aldott nap...³⁶

Különös öröt ad ennek a kifejezésmódnak az, hogy legtöbbször tárgyas igené azaz cselekvés, aktivitás olvad bele a jelzőbe; még fokozódik ez az erő és tömörség akkor, ha a melléknévi igenévs szerkezetbe egy teljes, önállóságtól megfosztott mondat van beleszorítva.

Barótinál olvashatunk ilyeneket: „annyi szelvésczen diadalt nyertt fa“, „a bércék fel-részit aransugárral húnzó hajnal“, „s hát meggyengessem már nyűgodalomra bocsátott kis lantomnak omolt húrjait?“, „kőszálakkal eget rémítő bércék“, „az iskoláknak régi vastag szennye közt halomra gyűjtött fényes érdemid“. De ugyanígy alkot Vörösmurty is tömör, zsúfoit jelzős kifejezéseket: „oldala mellett ősei harcáiból maradt nagy kardja világolt“, „őket azért soha nem fáradt bánattal utolsó napjaimig keseregni fogom“, „a hadat

³⁶ *Abauj vármegye ünnepe napjára*. U. o., II. k. 79. l.

és a had munkáit büszke Szigetnél égi sugalmaktól ihlett lelkedbe fogadtad". „a már százak előtt küzdött viadalnak hangja"; ilyesmi lappang Vorosmarty egyik kedvelt szóösszetételében: „lángforralta sohajtás", „örzi nehéz méltóságát zaj-szilte művednek". „a titkos s szive-jegyezt- osztály" stb. Berzsenyi néhol még tovább megy a tömörítésben:

Mely majd szabad-lelked-nemismert
Jármot akaszt te szilaj nyakadra...

Gyakori beolvasztó eszköz még, s nem is kizárólag romantikus sajátosság: a jelző kibővítése határozóval, határozó beolvasztása jelzős kifejezésbe, a birtokviszony megkettőzése vagy mindkét tagjának: birtokosnak és birtoknak tulajdonságjelzővel való földszítése. Ezekre ezúttal nem hozok példákat.

Példák alapján mutatom azonban be a romantikus stílusnak egyik leghatékonyabb, legdinamikusabb beolvasztó eszközét: az ige megkettőzését, a mondat igei állítmányának két taggal való kifejezését. Egyik módja ennek az, amikor valóban kettős igei állítmánya van a mondatnak; másikban az igei állítmány egy vele legtöbbször rokonértelmű igenek a határozói igenevével van mintegy megerősítve. Berzsenyi él ezzel az eszközzel; nem nagyon sűrűn. – rendszeren a legnagyobb ódák dinamikus lendületét növeli vele. Ilyen az „ohajtva sejt" kifejezés a *Fohászkodás* elején:

Isten, kit a böles lángeze föl nem ér,
Csak titkon érző lelke ohajtva sejt...

További példák az ige megkettőződésre és megerősítésére: „Róma ledől s rab-igába görbed", „Birközva győztél, s Herkulesként Ércbuzogány rezegett kezeden", „Rémülve megszűnt a fene háború", „Ezer nemes vállvetve törtet s gátakat ront", „Mindent ront s megemész, mint heves Afrika búsult tigrise", „Mint a setét völgy csermelye, életem elrejtve lappang", „Villámok ádáz zápora vérözön toldult s rohant rád számtalanszor", „A mennybe grémánt fegyverével fényes utat tusakodva tör s nyit".

A szerkezet forrása a régebbi deákosoknál van. Példák Barótitól: „Töredtek, omoltak záporként a régi kövek", „Mint mikor a mord felhőkből ordítva lacsapván mellettünk az heves mennykő, némulva megállunk", „Lelkétől szakadott Dafnist jajgatva kiáltá", „A visszhang röviden kérleli s üzi bajom";

Révpártra jutván, a szelek hareait,
A mennyköveknek szerterepült tüzét
S a tornyokat képző haboknak
Ütköztetit mosolyogva nézi...³⁷

„Hogy jobbágyinak hasznait mindenben szemesen üzze, keresse", „Arany kalással fénylik és nevet Ceres", „Ó do te futva követed a lement napot" stb. De nemcsak Barótinál, hanem Révainál is találunk erre az alakzatra különböző jellemző példákat:

³⁷ *Orczy Lőrinc haláltára*. U. o., II. k. 70. l.

Nem fér énhozzám te dicsőségedre rohanni,
Sem nagy Múzsádnak dúlva ragadni nevét...³⁸

Ott a Módosság bágyadt feje csüggve lecsdik,
És fájdalmában mellye szorulva lehell...³⁹

Ott a Nyájasság, Ember-szeretésnek ölében
Megdölvén, panaszát félbeszakasztva nyegi...³⁹

Második csoportként említettem a hangulatteremtés nyelvi eszközei között az ú. n. *késleltető* alakzatokat. Ezek úgy akarnak az olvasóban hangulatot támasztani és ezt a hangulatot önállósítani, hogy késleltetik a mondatnak értelmes, kerek, közlő beszédegységgé való kikerekedését. Azt a részét a mondatnak, amely az értelmet teljessé tenné, megvilágítaná — késleltetik, feltartóztatják; új meg új bővítvényeket, szórendi szakaszokat iktatnak elébe, vagy megfordítják természetes, nyugodt sorrendjét, s előrebocsátanak olyasmit, ami esetleg a mondatnak csak néhány sor mulva következő részében világosodik meg.

Egyszerűbb ilyen eszközök:

a) A birtokviszony megfordítása vagy meglazítása. Vagy előre teszem a birtokot, utána a birtokost, vagy a kettőt a mondat állítmányának és határozóinak közbeiktatásával messzire eltávolítom egymástól. Már Gyöngyösi teljes mértékben kiaknázza ennek a szórendi formának művészi lehetőségeit. A birtokosjelzős kifejezés két tagja változatosan helyezkedik el a négyes-rímű szakasz hangsúlyos és hangsúlytalan helyein:

Mostoha sorsábul a bal szerencsének
Nem tudván egyebet hozni kedvesének,
Igaz szeretetét hozza meg szívének,
Kit semmi veszélyek el nem vihetének.⁴⁰

A hexaméterben, általában a hangsúllyal nem tagolt versmértékben, még szabadabb a részek mozgása: „Vára körül vala véve török kelevézzel Egernek“, „Mihelyest a csípős ősznek elindul kedvetlen postája“, „Valahányszor az holdnak látni fogod teljes kerekét“ — ilyesfélét találunk Barótinál. Sűrűn fordul elő ez az alakzat Vörösmartynál:

És ha ki szürke világánál félholdas időnek
Jöne felé...

Sokszor az ősz Romhoz lemosolyga az égutszó hold,
Fellegeket gyakran látott harcolni, s koronként
Dúlva sötét vésznek ment által rajta haragja...

b) A vonatkozó névmással kezdődő mellékmondat előrebocsátása, a rámutató főmondat elébe, úgy hogy az sokszor csak néhány sor mulva következik. Ilyen Barótinál az *Egy ledölt diófához* ismert kezdete:

³⁸ Baróti Szabó Dávid úrnak. Deákos költők, 232. l.

³⁹ Pálffy Leopoldina grófkisasszony halálakor. U. o., 235. l.

⁴⁰ Kemény János, II. könyv. IX. rész, 63. vszak.

Mely magass, égnek szegezett fejjel
Mint király állasz vala társaid közt,
Tégedet látlak, gyönyörű diófa,
Földre terítve?

Egy példa Berzsenyiben is akad:

Melly a maconi böles lelkét levezted az Orkus
Tornácába, hogy ott Ithakának lássa királyát,
Lássa, kibozza erős Achillest és Agamemnont
A feledékeny idők torkából bajnoki kürttel:
Múzsát! te Horváthot hajdan szárnyadra emeltd ...⁴¹

Vörösmarty, nyelvi stílusa egész jellegének megfelelően, igen gyakran használja:

Mely réműlve buvék, hallván a dulakodó vészit,
Zöld kapujánál ült immár a kis tücsök ...
... Képetlen ijedség.

Rémület, és, mely mint villám futá által idegjein,
A szörnyű esalátás megtörték teste hatalmát ...

c) Ilyen hatást el lehet érni a képes beszéd sorrendjének megfordításával is. Ha úgy szerkesztek, hogy a hasonlatot előrebocsátom, terjedelmét esetleg meg is növelem, s a hasonlítottat csak utóbb nevezem meg, akkor az olvasóban már föltámad valami sejtelemféle, valami hangulati visszahatás, mielőtt tudná, miről is van szó. Kedvelt eszköze már Gyöngyösinek is. Hogy csak rövidebb példát idézzünk:

Mint tüzeztől pirult éjjeli időnek,
Vagy nap sugáritól sebesült felhőnek,
Személye olyan színt vészen mindkettőnek,
Amikor egymásnak ellenében jönnek.⁴²

Berzsenyi már nagy dinamikus lendületet tud vele kifejteni:

Te, mint az orkán s mint az olympi láng,
Megráztad a gőztorlatok alpesit ...

Vagy *A felkölt nemességhez* c. (későbbi) versnek első két szakasza:

Mint majd midőn lángszárnyakon eljövend
A nagy bírónak cherubi angyala,
És kürtje harsány hangja a mély
Sírba leszáll hidegült porunkhoz:

Mindenfelé dob s tárogató riad.
Úgy tetszik, elhúnyt párducos őseink
Támadtanak fel hamvaikból
Véreiket fedező karokkal.

Vörösmartynak is kedvelt alakzata. Egyik oposzhőséről:

Mint zivatar-kergette levél, bujdossa hazátlan
A neki szűk földet ...

⁴¹ Horváth Adámhoz.

⁴² Kemény János, I. kv. V. r. 30. vszak.

... Valamint a sárga halálnak
Birtoka, oly szomorú, csendes most vára...

A közvetlen példakép itt is Baróti Szabó lehetett. Nála is találunk terjedelmes verskezdő hasonlatot:

Mint a régi vitéz a véres tábori helytől
A diadalnak után búcsúzik végre, letézi
Nyugodalomba magát, és felfüggeszti fogasra
Drága borostyánnal megővedzett fegyverit: úgy te
Hivatalod terhét tíz s hét aratásig emelvén
Jegyző könyvednek s fáradt tolladnak ezentül
Megpihenést kívánsz...⁴³

írja egy megyei jegyző nyugalombavonulására. Csak az a hiba, hogy itt, mint Barótinál többször, a hasonlatban rejlő hangulati elem magáramaradt, nem tud átáradni a hasonlítottra.

A romantikus stílus kéleltető alakzatai ott érvényesülnek igazán, ahol egy egész hosszú mondatra kiterjedhetnek. A hangulat önállósításának, függetlenítésének leggazdagabb szintaktikai eszközeit Vörösmartynál találjuk meg. Ő az, aki különös művészettel tudja csökkenteni a mondat közlő jellegét; változatos módon lassítja, hátráltatja, kélelteti egyenes előrehaladását és értelmes egészévé való kikerekedését. Mondatai — főként elbeszélő műveiben — nem egyenesen haladnak céljuk felé, hanem vissza-visszakanyarognak, előre és oldalt pillantanak. A mondatot akár újra is kezdi; egy-egy mondatrésznél megállapodik, megkettőzi, megduzzasztja, önállósítja, mellékmondatná növeli. Máskor a már befejezett, lezárt mondathoz tesz még hozzá utórezgés gyanánt appozíciós szerkezetet. Az összetett mondat arányait hatalmasra duzzasztja, de az egyes tagok közt meglazítja a nyelvtani kapcsolatot.

Csak egyetlen példát lássunk a számtalan közül. A költő a *Rom* ifjának második álmát festi:

S lát vala álmában bérecekkel büszke vidéknek
Sziklafejű esését vetekedni egekkel: az erdő
Méla, borús folyosóival és — hol az álmadozásnak
Szent országa van, agg lomboktól rejtve világnak,
Ahova ormairól forráshoz jára le a vad,
És egyedül zavarú robajával az alkonyi csendet:
A titkos teremű völgyek megnyíltak előtte.

A mondatnak két alanya van; a kettőt azonban nemcsak az első alany után tett határozó választja el: az erdő méla, borús folyosóival... hanem a két alany közé hosszú jelzős szerkezet van beiktatva, három mellékmondat és egy appozíció alakjában, — s csak akkor következik az összetett tulajdonságjelzővel díszített második alany és utána az egész hosszú mondatfőb állítmánya.

Ez a stílus a Vörösmartyé. De a csirái megint föllelhetők Baróti Szabó egyik-másik költeményében. Szerényebb méretek közt ő is él a kéleltetés eszközeivel.

⁴³ *Pyber Ferenchez*. Megjobbított költeményes munkái. I. k. 25. l.

Hámjokból kifogott lovait nyugtokra bocsátá
Titán...⁴⁴

a mondatot beolvasztott jelzős szerkezetű tárgygal kezdi, folytatja a határozóigevel, s az alanyt a végére teszi. Tehát látjuk magát a cselekvést, újabb részleteiben, s csak a végén tudjuk meg a cselekedtetőt. Jellemző példája az állítványi szakasz késleltetésének:

A pati szalásban, dellyest, egy tölgynek alatta
Mély álom pulna karjai közt nyugszom vala...⁴⁵

A kép csak lassan, derengve tisztul ki. Egy-egy helyen aztán megsejtjük Vörösmarty mondatainak széles, kanyargó hömpölygését: (a Neumann-féle *Lapsus protoparentum* fordításának Orczy Lőrincchez szóló ajánlásából)

Melly a rómaiak s görögök példáira nézvén
Újabb hangzatokon szeretett mulatni hazánknak
Értelmes polgári között: lantomnak örökké
Tartandó búcsút akarék vala mondani, s nyíló
Hajnalban a esermely zöld völgyébe leszállván,
Pázsitos ér fejinél, terebólyes tölgynek alatta,
Egy felemelt s mohval bévort kőhátra leülék...

4.

A fentiekben foglalkoztunk a romantikus költői stílus többszólamúságával, beolvasztó és késleltető nyelvi eszközeivel, s felkutattuk nyomukat Baróti Szabó költészetében. Ezúttal mellőznünk kell a „nyílt” és a „nyomatékosító” eszközök bemutatását. Munkánk azonban egyébként is távoláll a teljességtől. Még több más szempontot is szándékosan elhanyagoltunk. Így p. o. nem voltunk figyelemmel Baróti Szabó költői fejlődésére. Pedig ő kiadásról kiadásra javítgatta, helyenként átírta verseit, s dercas út vezet az *Új mértékre vett különb versektől* a „megjobbított” gyűjteményig. Nem szerepelt kutatásunkban a romantikus ritmus eredetének kérdése sem, pedig ennek kialakulásához is a „deákosok” adták az első lökést a klasszikus metrum meghonosításával és prozódiajának tisztázásával. Szabó Dávid verseiben a metrum mögött még ritkán lüktet igazi eleven ritmus. Hogyan telik meg az, ami az úttörőknél csak pusztá keret, a fejlődés során romantikus ritmus szüzsügesztív áradásával?

Míndezekre a kérdésekre csak hosszas, alapos részlettanulmányok feltehetnek, mert mind részei egy hatalmas központi problémának: Hogyan alakult ki a magyar romantizmus a latinos, egyházas szellemű, tradicionális kései barokk költészetből?⁴⁶

⁴⁴ *Egy nimfa*. U. o., III. k. 16. l.

⁴⁵ *Alom*. U. o., I. k. 122. l.

⁴⁶ Hogy a magyar romantizmus történeti gyökerét itt kell keresnünk, az Farkas Gyula könyve (*A magyar romantika*) óta nem kétséges. Kérdés azonban, hogy a megoldáshoz elégségesek-e az ő találó, de mégis egyoldalú szempontjai.